

تحلیل عوامل بازدارنده توسعه گردشگری در استان کربلای عراق^۱

حبيب‌الله فصیحی^۲، علی شمعی^۳، محمد سلیمانی مهرنجانی^۴، موسی کمانرودی کجوری^۵، زید عنیبی^۶

DOI:10.22034/jtd.2023.403352.2787

چکیده

یکی از جنبه‌های کلیدی توسعه فعالیت‌های گردشگری در هر ناحیه و کشور نقش عوامل بازدارنده است. هدف این مطالعه شناسایی عوامل بازدارنده توسعه گردشگری در استان کربلای عراق و ارزیابی شدت و میزان تأثیرگذاری هر عامل است. تحقیق روشی توصیفی - تحلیلی داشته و داده‌های تحلیلی از نمونه‌ای آماری متشکل از ۴۰۰ نفر از گردشگران از ملیت‌های گوناگون به طریق تصادفی با ابزار پرسش‌نامه گردآوری شده است. تعداد ۳۹ عامل بازدارنده با مطالعه در منابع مکتوب و نظرسنجی از ۴ فرد خبره شناسایی شد. برای تجزیه و تحلیل داده‌ها، از نمودار مسیر در معادلات ساختاری با استفاده از ابزار AMOS و همچنین آزمون تی تک‌نمونه‌ای استفاده شد. یافته‌های تحقیق نشان داد که، به لحاظ شدت تأثیر در بازدارندگی، نقش ۱۱ عامل زیرساختی و از آن جمله راه‌ها و حمل و نقل برجسته‌تر از عوامل دیگر است. همچنین، یافته‌های حاصل از نمودار مسیر نشان داد که عوامل خدماتی - رفاهی بیش از ۳۴ درصد از بازدارندگی توسعه گردشگری استان کربلا را تبیین می‌کنند.

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۳/۳۰

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۵/۱۲

واژه‌های کلیدی:

گردشگری، محدودیت مکانی، عوامل بازدارنده، استان کربلا

مقدمه

مکان تاریخی، فرهنگی، زیست‌محیطی و مذهبی جاذب گردشگر از جمله قبور انبیا، اولیا، ائمه، پیشوایان دینی و صالحان را در خود جای داده است. این سرزمین دارنده مساجد تاریخی، کلیساها، صومعه‌ها، شهرهای باستانی و مناظر مذهبی و زیارتگاه‌های گوناگون است (Al-Suraifi & Swadi, 2022: 216). عراق در زمره کشورهای است که ظرفیت بالایی برای توسعه گردشگری دارد. عراق مهد تمدن‌ها نامیده می‌شود؛ زیرا موطن برخی از بزرگ‌ترین مراکز شهری باستانی و تاریخی جهان از جمله اور، بابل، نینوا، تیسفون و بغداد بوده است (Hassan Ali, 2018: 3). این سرزمین تاریخی بسیار غنی و فرهنگ‌هایی بسیار پرشمار دارد و قلب بسیاری از مکان‌های تاریخی، باستان‌شناسی

سالیانی است که به گردشگری به منزله پیشران توسعه اقتصادی - اجتماعی در بسیاری از کشورها توجه شده است. در ۲۰۱۹، بخش گردشگری، به مثابه یکی از پررشدترین و بزرگ‌ترین بخش‌ها در اقتصاد جهانی، ۸ تریلیون دلار به اقتصاد جهانی کمک کرد که برابر ۱۰/۴ درصد از تولید ناخالص داخلی جهانی است (WTTC, 2021). بسیاری از کشورها گردشگری را به واسطه منافع فراوان اقتصادی و غیراقتصادی آن در اولویت سیاست‌گذاری‌های خود قرار می‌دهند (Al-Suraifi & Swadi, 2022: 212).

سرزمین میان‌رودان جزء نادر مناطق جهان به لحاظ غنای میراث باستانی بوده و در حدود ۱۲ هزار

۱. این مقاله مستخرج از رساله دکتری نویسنده پنجم به راهنمایی نویسنده اول و دوم است.

۲. دانشیار، گروه جغرافیای انسانی، دانشکده علوم جغرافیایی، دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران (نویسنده مسئول). fasihi@khu.ac.ir

۳. دانشیار، گروه جغرافیای انسانی، دانشکده علوم جغرافیایی، دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران.

۴. استاد، گروه جغرافیای انسانی، دانشکده علوم جغرافیایی، دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران.

۵. دانشیار، گروه جغرافیای انسانی، دانشکده علوم جغرافیایی، دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران.

۶. دانشجوی دوره دکتری جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، گروه جغرافیای انسانی، دانشکده علوم جغرافیایی، دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران.

و مذهبی شگفت‌انگیز است. همچنین، چشم‌انداز طبیعی متنوعی دارد (Salim et al., 2021: 7). در 2020، درآمد کشور عراق از گردشگری حدود ۱۱ میلیارد دلار بوده است (Al-Suraifi & Swadi, 2022: 211). بیش از نیمی از گردشگران عراق گردشگران مذهبی هستند (COSIT, 2019). در ماه‌های عادی (غیر از محرم و صفر)، ۳۵/۵ درصد از حدود ۳۹/۴ درصد از کل گردشگران، که برای دیدارهای خویشاوندی به عراق رفته‌اند، گردشگران مذهبی بوده‌اند و فقط ۶/۷ درصد برای گردشگری تفریحی از عراق دیدن کرده‌اند. در حالی که در دوره اوج، ۴/۳۲ میلیون نفر که برابر ۷۲/۱ درصد از گردشگران است برای مقاصد زیارتی به عراق می‌رفته‌اند (Salim et al., 2021: 13). ایران اصلی‌ترین کشور گردشگرفرست به عراق است. در ماه‌های عادی سال، نزدیک به نصف (۴۵/۷ درصد) و در ماه‌های ویژه محرم و صفر بیش از دوسوم (۷۵/۷) گردشگران عراق از ایران به آن کشور عزیمت می‌کنند. به این ترتیب، می‌توان گفت که حدود نیمی از گردشگران در عراق را ایرانیان و بیش از دوسوم آن‌ها را شیعیان تشکیل می‌دهند که تقریباً همه گردشگران مذهبی هستند و اماکن مقدسه عراق به‌ویژه اماکن استقرار یافته در استان کربلا و نجف جزء اصلی‌ترین مقاصد گردشگری آنان است.

نام کربلا و موجودیت و شهرت این دیار از واقعه درنک محرم سال ۶۱ هجری قمری نشئت گرفته است و موجب شده این استان و اماکن مقدسه آن به‌منزله مهم‌ترین مراکز زیارتی با جمعیتی حاوی بیش از ۳۰۰ میلیون نفر شیعه در سرتاسر جهان شناخته شوند. در ۲۰۲۰، استان کربلا پذیرای بیش از ۳/۲ میلیون گردشگر بوده است (WTTC, 2021). با وجود ظرفیت‌های بالایی که سرزمین عراق و استان کربلا به‌لحاظ ویژگی‌های تمدنی و آثار برجای مانده، میراث تاریخی ملموس و غیرملموس، برخورداری از اماکن مقدسه شیعی و غیراسلامی و پتانسیل‌های گردشگری مذهبی و حتی جذابیت‌های محیط طبیعی از نظر آب‌وهوا، چشم‌اندازهای خاص بیابان و کویر، نوع خاص پوشش سبز و نخلستان‌ها و مواردی چون دریاچه‌ها و رودها و امکانات گردشگری درمانی در طبیعت دارد، طی دهه‌ها، عواملی چند گردشگری در این کشور را با رکود روبه‌رو ساخته بودند. سال‌ها کشمکش سیاسی بر سر قدرت که فرجام آن به استبداد رژیم بعث انجامید و فضای سیاسی ضدتشیع در آن زمان سفرهای زیارتی را که پایه و اساس گردشگری

در آن سال‌ها به شمار می‌رفت به تعطیلی کشانید. در سالیان متمادی جنگ، بسیاری از زیرساخت‌ها و جذابیت‌های گردشگری به‌ویژه در طبیعت‌گردی زایل شدند و تقریباً هیچ سرمایه‌گذاری‌ای روی آنچه از ضرورت‌های گردشگری مدرن است انجام نشد (Ali Ansari, 2018). در دوره‌های پس از استبداد بعثی نیز درگیری‌های داخلی، تاخت‌وتاز بیگانگان و ناامنی‌ها و بی‌ثباتی‌های ناشی از ظهور داعش مزید بر علت شدند تا گردشگری در عراق و استان کربلا همچنان در رکود باقی بماند. چند سالی بیش نیست که زمینه‌های یادشده از بین رفته، اما میراث برجای مانده از آن سال‌ها همچنان بر گردشگری عراق سایه افکنده‌اند و آنچه از گردشگری درعمل در استان کربلا و اماکن مقدسه تجلی داشته و شهرت جهانی یافته است تقریباً رد و نشانی از گردشگری مدرن و ملزومات آن با خود ندارد. اینکه گردشگران مشقات این سفرها را به جان می‌خرند و مشتقانه و به‌کرات به زیارت اماکن مقدسه کربلا و برگزاری آیین‌های مذهبی در آن دیار می‌شتابند توجیهی جز شیفتگی و عشق مذهبی ندارد.

توسعه گردشگری استان کربلا، که درحال حاضر بر محور گردشگری مذهبی است نیازمند شناسایی عوامل بازدارنده و برنامه‌ریزی و سرمایه‌گذاری در رفع آن‌ها است. تحقیق اخیر نیز به این منظور رقم خورده و هدف آن شناسایی و ارزیابی عوامل بازدارنده توسعه فعالیت‌های گردشگری این استان است.

مبانی نظری

سازمان جهانی گردشگری گردشگری را پدیده‌ای اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی دانسته که مستلزم جابه‌جایی افراد به کشورها یا مکان‌هایی خارج از محیط معمول خود برای مقاصد شخصی یا تجاری/ حرفه‌ای است (UNWTO, 2008). امروزه نقش گردشگری در اقتصاد کشورها رو به افزایش است. گسترش دامنه مطالعات در این موضوع نیز حکایت از این دارد که توسعه گردشگری بیش‌ازپیش مورد توجه اندیشمندان، دست‌اندرکاران و سازمان‌های بین‌المللی قرار گرفته است. جنبه کلیدی شکل‌گیری و توسعه گردشگری هر مکان ظرفیت گردشگری آن است به این دلیل که توسعه این فعالیت‌ها مستلزم همکاری نزدیکی میان واحدهای اقتصادی، مناطق و حتی کشورها در حوزه‌های گوناگون سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی است (Androniceanu & Tvaronaviciene, 2019) که به‌منزله ظرفیت‌های گردشگری از آن‌ها

شامل آب و هوا، ناهمواری و محیط زیست؛ دوم، عوامل اجتماعی شامل فرهنگ، زبان و سنت‌های موروثی و، سوم، عوامل اقتصادی مشتمل بر درآمد سرانه، پس‌انداز و بازار کار (Al-Suraihi & Swadi, 2022: 213).

گاننش و چاکالینگام (2010)، در مطالعه دربارهٔ موانع توسعه گردشگری در کشورهای در حال توسعه با تأکید بر کشور هند، ۱۵ مانع را به لحاظ شدت اثرگذاری شناسایی کرده و آن‌ها را در سه دسته قرار داده‌اند: دسته نخست که تأثیرگذاری خفیفی دارند شامل خدمات، ایمنی و امنیت، زیرساخت ضعیف، هزینه‌ها و موارد پیش‌بینی نشده می‌شوند. دسته دوم که تأثیرگذاری متوسطی دارند شامل امکانات حمل و نقل، راهنمایی و اقامت می‌شوند و بالآخره دسته سوم که تأثیرگذاری شدیدی دارند شامل فساد، آلودگی، ازدحام و شلوغی، مزاحمت متکدیان، ضعف مراقبت‌های بهداشتی، زبان محلی و ضعف شرایط بهداشتی می‌شوند.

قادری و همکاران (۲۰۱۷) بر این اعتقاد هستند که مهم‌ترین موانع توسعه گردشگری ایمنی و امنیت است. موفقیت و شکست مقاصد گردشگری به این بستگی دارد که بتوانند محیطی امن و مطمئن برای گردشگران فراهم کنند؛ زیرا گردشگران در طول سفر خود به امنیت نقاط گردشگری حساسیت بالایی دارند. تروریسم، جنگ، خشونت و ناآرامی‌های سیاسی موانع توسعه گردشگری هستند.

پروانه (۲۰۱۳) بر این باور است که موانع زیرساختی از جمله کمبود یا ضعف وسایل نقلیه حمل و نقل برای مسافران، مشکلات جاده‌های بین‌شهری، مراکز خرید، برق، آب و مخابرات و شبکه‌های بهداشتی و درمانی در زمره موانع اصلی توسعه گردشگری هستند.

طالقانی و همکاران (۲۰۱۴) به رابطه معنادار میان ضعف امکانات زیرساختی و توسعه نیافتگی صنعت گردشگری پی برده‌اند. در تعریف آن‌ها، زیرساخت‌های گردشگری شامل جاده‌ها، راه‌آهن، فرودگاه‌ها، سیستم‌های مراقبت‌های بهداشتی، تسهیلات و خدمات عمومی و نیز امکانات، تجهیزات، سیستم‌ها، فرایندها و منابع جانبی و تکمیلی هستند که برای عملکرد هر مقصد گردشگری ضروری است.

مطابق نظر کانتاواتیرا و همکاران (2015)، کمبود یا ضعیف بودن سیستم حمل و نقل عمومی و ترافیک مشکل اصلی در بسیاری از مقاصد کشورهای در حال توسعه است. اگرچه می‌توان با سفر هوایی به برخی از مقاصد رسید، گزینه‌های پرواز برای برآورده کردن تمام خواسته‌های گردشگران و سایر مسافران کافی

یاد می‌شود (Shpak et al., 2021). یکی از جنبه‌های کلیدی توسعه فعالیت‌های گردشگری در هر ناحیه و کشور نقش عوامل بازدارنده است (Shpak et al., 2021). مطابق گفته شاپردینا (2011)، عوامل بازدارنده در گردشگری مفهومی چندوجهی است که می‌تواند مشتمل بر عوامل طبیعی چون آب و هوا، وضعیت زیرساخت‌ها و خدمات، مسائل اداری و حتی سیاسی باشد. در این خصوص، هراسیمنکو (2016) رویکرد جامع‌تری دارد که به موجب آن عوامل بازدارنده در چهار مؤلفه اصلی طبیعت و آب و هوا، عوامل فرهنگی، شرایط اجتماعی و عوامل اقتصادی در نوعی به هم پیوستگی و تعامل در نظر گرفته می‌شوند. دیدگاه مشابهی را ترابخ و موروز (2016) بیان کرده‌اند. آن‌ها عوامل بازدارنده گردشگری را مجموعه‌ای از پنج مؤلفه طبیعی، طبیعی - انسان‌شناختی، تاریخی - فرهنگی، زیرساختی و سرمایه‌گذاری دانسته‌اند.

گردشگری حاصل ترکیب و تعامل چهار گروه از عوامل بازدیدکنندگان، فراهم‌آوردندگان خدمات، سکنه و بومیان و حق مسلم استقبال از گردشگران است (Duyen & Thoa, 2021). جاذبه‌ها، خدمات پشتیبانی و منابع گردشگری همه در مفهوم «مقصد گردشگری» مستتر هستند. مقصد گردشگری مکانی منحصر به فرد است که بازدیدکنندگان دست‌کم یک شب را در آن سپری می‌کنند. یک مقصد پاره‌ای ویژگی‌های حیاتی دارد که به واسطه آن‌ها گردشگران به آن جذب می‌شوند و پس از رسیدن به آنجا نیز شرایط بر وفق خواسته‌های آن‌ها است (Mim et al., 2022: 49). محققان بسیاری این عنصر را تعریف و طبقه‌بندی کرده‌اند. بنا به اظهار نظر میل و موریسون (1992)، جاذبه‌ها، امکانات رفاهی، زیرساخت‌ها، حمل و نقل و مهمان‌نوازی تنها تعدادی از مؤلفه‌هایی یک مقصد گردشگری هستند. از جمله اجزای ضروری یک مکان، طبق گفته بوهایلیس (2000)، مواردی چون فعالیت‌ها و خدمات تکمیلی، جاذبه‌ها، دسترسی و امکانات را می‌توان برشمرد. مطابق نظر هالووی و همکاران (2009)، موفقیت یک مقصد در جذب گردشگر به کیفیت مزایای اساسی آن یعنی جاذبه‌ها، امکانات و دسترسی بستگی دارد. همه این‌ها، به روش‌هایی کم‌وبیش متفاوت، یک هدف را دنبال می‌کنند و آن عبارت است از ایجاد مقصدی در دسترس و مناسب برای بازدیدکنندگان (Al-Tarawneh, 2012).

در برخی از متون، عوامل تأثیرگذار در گردشگری در سه دسته زیر قرار داده می‌شوند: نخست، عوامل طبیعی

نیستند. علاوه بر این، حمل و نقل ریلی استاندارد و ایمنی اتوبوس نیز قابل اعتماد نیست. به این دلایل، حمل و نقل یکی از موانع اصلی توسعه گردشگری است.

در خصوص عوامل بازدارنده فعالیت‌های گردشگری، تحقیقات زیادی انجام شده که در ادامه به برخی اشاره می‌شود.

عبدالرضا علوان (۲۰۰۷) در امکان‌سنجی توسعه گردشگری در عراق به روشی توصیفی به بررسی راه‌ها و حمل و نقل، توزیع جغرافیایی اماکن گردشگرپذیر و خدمات رفاهی و اقامتی پرداخته است. ناجی البغدادی و جواد الربیعی (۲۰۱۶) موانع بوم‌گردی در استان کربلا را بررسی کرده‌اند. علی‌الزویسی (۲۰۱۸)، در پایان‌نامه کارشناسی ارشد خود با عنوان «واقعیت و چشم‌انداز گردشگری مذهبی در استان کربلا»، از روش توصیفی، تحلیلی و قیاسی و نیز از روش کمی برای تعیین نقش اقتصادی صنعت گردشگری در عراق به‌طور عام و کربلا به‌طور خاص استفاده کرده است. در این تحقیق، داده‌ها با ابزار پرسش‌نامه از نمونه‌های گوناگون گردآوری شده‌اند. سالم دلی (۲۰۱۹) گردشگری مذهبی و زمینه‌ها و موانع مربوط در عراق را به اتکای آمار و اطلاعات مراجع رسمی عراق، به‌شکل توصیفی، مورد تحلیل کیفی قرار داده است. علی‌الجنابی و ماجد شافی (۲۰۱۹)، با استفاده از آمار و اطلاعات مراجع رسمی عراق و به‌شیوه توصیفی، ویژگی‌های سفرهای گردشگری در شهرهای مقدسه عراق را از نظر علت سفر، مبدأ سفر، جنسیت، ترکیب سنی و ترکیب اعضای گروه و مشکلات بررسی کرده‌اند. احمد خلف (۲۰۲۰)، در بازنمایی کارتوگرافیک گردشگری مذهبی در عراق با استفاده از امکانات Arc Map ۱۰/۴/۱، مهم‌ترین مکان‌های گردشگری مذهبی در شش شهر عراق را از نظر تعداد گردشگرانی که به این مراکز مذهبی می‌آیند، تعداد افراد ورودی به هر شهر از داخل و خارج عراق و تأثیر اقتصادی گردشگری مذهبی بررسی کرده و توصیه‌هایی در رفع موانع و انگیزش گردشگران ارائه کرده است. عبیس و همکاران (۲۰۲۱) از روش توصیفی - تحلیلی و برنامه‌تحلیل آماری (SPSS) برای ارزیابی تأثیر گردشگری اجتماعی در جامعه شهر مقدس کربلا استفاده کرده و به تأثیر مثبت متغیر مستقل در متغیر وابسته پی برده‌اند. علاوی (۲۰۲۲) توسعه گردشگری و نقش آن در پایداری مکان را با مطالعه موردی در استان کربلا مطالعه کرده است. در این مطالعه، از روش‌های

آمار و نرم‌افزار SPSS استفاده شده و نتایج همبستگی قوی بین شاخص‌های گردشگری هوشمند و توسعه فضایی پایدار را نشان داده است. سرانجام، السورینی و سوادی (۲۰۲۲) ظرفیت‌های موجود در عراق از نظر گردشگری مذهبی را بررسی کرده‌اند. بنا به نتایج این مطالعه، سهم گردشگری در اقتصاد عراق ضعیف است و با ظرفیت‌ها و جذابیت‌هایی که در این کشور موجود است تناسب ندارد. آن‌ها توصیه کرده‌اند که به ایجاد تحول اقتصادی پایدار در عراق به گردشگری مذهبی و فراهم کردن امکانات لازم برای بازدیدکنندگان و تلاش برای گسترش و توسعه عتبات عالیات به‌منظور افزایش ظرفیت جذب آن‌ها و حمایت از بخش خصوصی و امکان سرمایه‌گذاری در این حوزه توجه شود.

از میان تحقیقات انجام‌شده در موضوع و در خارج از قلمرو مطالعاتی می‌توان اشاره کرد که بیدرام و همکاران (۲۰۱۴) موانع توسعه گردشگری در منطقه گردشگری کاشان را بررسی کرده و، ضمن دسته‌بندی ۳۲ مانع در سه بعد، موانع فرهنگی را تأثیرگذارتر یافته‌اند. جهان و رحمان (۲۰۱۶) پتانسیل‌های بنگلادش برای تبدیل شدن به یکی از بزرگ‌ترین مقاصد گردشگری جهان را شناسایی و ارزیابی کرده‌اند. توان و راجاگوپال (۲۰۱۹)، در مطالعه‌ای تجربی با رویکرد کیفی، عوامل تأثیرگذار در توسعه گردشگری ویتنام مانند محیط، جامعه و اقتصاد را با نظرسنجی از خبرگان بررسی کرده و مقیاسی را برای سنجش عوامل فوق‌ارائه کرده‌اند. بیسواس (۲۰۱۹) خدمات اقامتی، حمل و نقل و ایمنی و امنیت را سه مانع اصلی توسعه گردشگری در بنگلادش یافته است. جمتسا (۲۰۱۹)، در پایان‌نامه‌ای که در خصوص عوامل تأثیرگذار در توسعه گردشگری در منطقه هانوسای اتیوپی تدوین کرده، از روش توصیفی و توضیحی با رویکرد پژوهشی آمیخته استفاده کرده است. وی دریافته که عوامل مدیریت مقصد بیشتر در توسعه گردشگری منطقه تأثیرگذار بوده‌اند. فتاحی و محمدی (۲۰۲۰) موانع گردشگری حیدرآباد سیوان را با داده‌های پیمایشی استفاده از مدل‌های تی‌تک‌نمونه‌ای و فریدمن بررسی کرده و عامل زیرساختی - رفاهی را اثرگذارترین مانع دانسته‌اند.

فونگ و همکاران (۲۰۲۰) عوامل مؤثر در توسعه بوم‌گردی اجتماعی مرتبط با حفاظت از محیط زیست در اقتصادهای نوظهور را ضمن مطالعه موردی در ویتنام با استفاده از روش ارزیابی ارزش پتانسیل گردشگری

عوامل با استفاده از مدل مسیر در معادلات ساختاری برای تحلیل موانع گردشگری نیز کمتر در تحقیقات سابقه دارد. تحقیقات گذشته غالباً از مدل سوات^۷ برای این کار استفاده کرده‌اند.

روش‌شناسی پژوهش

روش تحقیق، توصیفی - تحلیلی است. در اجرای تحقیق، با توجه به مبانی نظری تحقیق و نظرسنجی از خبرگان شامل دو نفر راهنمای تور در استان کربلا و دو نفر کارشناس وزارت فرهنگ، گردشگری و عتیقه جات استان کربلا، عوامل بازدارنده توسعه گردشگری استخراج شده است (جدول ۳) و با نظر دو متخصص دانشگاهی جغرافیا و برنامه‌ریزی گردشگری در چهار دسته در ابعاد اجتماعی، نهادی، زیرساختی و رفاهی - خدماتی دسته‌بندی شدند. پس از تنظیم پرسش‌نامه متشکل از ۳۹ گویه مربوط به عوامل بازدارنده توسعه گردشگری، به طریق پیمایش از نمونه گردشگران به گردآوری داده‌ها مبادرت شد. نمونه آماری از چهار گروه گردشگران شامل گردشگران ایرانی، گردشگران عرب‌زبان غیرعراقی، گردشگران خارجی غیرایرانی و غیرعرب و بالآخره گردشگران کشور عراق بوده که بنا به محاسبه در مدل کوکران با لحاظ میانگین ۲/۵ میلیون نفر جامعه آماری گردشگر سالانه (به جز مواقع استثنایی اربعین) و حاصل ۳۸۴ به منزله حداقل تعداد نمونه، با قبول خطای ۵ درصد از هر دسته، حدود ۱۰۰ گردشگر به‌طور تصادفی و با حضور در اماکن گردشگری پذیر انتخاب شدند. ارزیابی هر گویه توسط پاسخ‌گویان براساس طیف‌های پنج‌گانه لیکرت انجام شد. در استخراج داده‌ها، ارزیابی‌های کیفی در دامنه ۱-۵ کمی‌سازی شدند. اطلاعات پرسش‌نامه‌ها وارد نرم‌افزار SPSS شده است و، پس از محاسبه ضریب آلفای کرونباخ برای اطمینان از پایایی آزمون و محاسبه کلموگروف - اسمیرنوف^۸ برای اطمینان از نرمال بودن داده‌ها، آزمون تی تک‌نمونه‌ای^۹ براساس میانگین مفروض ۳ اجرا شده است. این آزمون برای مقایسه میانگین جامعه با میانگین فرضی یا موردنظر محقق استفاده می‌شود و به عبارت دیگر از طریق این آزمون درباره وضعیت میانگین جامعه آماری تصمیم‌گیری خواهد شد. پس از آن، در نرم‌افزار آموس^{۱۰}، مدل معادلات ساختاری^{۱۱} به اجرا درآمد. مدل معادلات ساختاری گزاره‌ای آماری درباره روابط میان

ارزیابی کرده‌اند. نتایج تحقیق تأثیر زیاد عواملی مانند حفاظت از محیط زیست، امنیت و ایمنی و به دنبال آن شرایط زیرساختی و امکانات برای گردشگری جامعه‌محور را آشکار کرد. کومار و گرگ (2020) در تحقیق پیرامون عوامل مؤثر در توسعه گردشگری در زیمبابوه عواملی چون امنیت و ایمنی، اختلافات داخلی، دسترسی به مقصد، سیاست گردشگری و توسعه زیرساخت‌ها را تأثیرگذار دانسته‌اند. دوین و توآ (2021)، با استفاده از مدل پانل داده‌های رگرسیون، عوامل مؤثر در جذب گردشگر در سه استان جنوبی ویتنام را شناسایی کرده و در خصوص حمل‌ونقل، ارتباطات دوربرد، خدمات پشتیبانی، زیرساخت‌ها و نیروی کار بحث کرده‌اند. اشپاک و همکاران (2021)، به کمک روش مقایسه با مقدار مرجع و روش محاسبه شاخص انتگرال^۲ تأثیر عوامل خارجی در میزان استفاده از پتانسیل گردشگری منطقه کارپات^۳ اوکراین را مدل‌سازی کرده‌اند.

میم و همکاران (2022) با استفاده از آمار توصیفی، آزمون چندخطی، تحلیل پایایی و تحلیل رگرسیون چندگانه تأثیر آشنایی با مقصد، تصویر مقصد، ایمنی و امنیت، انگیزه سفر، رسانه‌های اجتماعی و گروه‌های مرجع را در انتخاب مقصد گردشگران در شهرهای بنگلادش بررسی کرده‌اند.

فن و چنگ (2022) فرصت‌ها و عوامل بازدارنده گردشگری در مناطق قومی یوننان^۴ در دوران پس از اپیدمی کرونا بررسی کرده‌اند. چن (2023)، با استفاده از آزمون دیکی - فولر^۵ و فیلیس - پرون^۶ تقویت‌شده، تأثیر عوامل اقتصادی، محیطی و سیاست‌های گردشگری در رشد گردشگری در چین را بررسی کرده است.

شالبافیان حسین‌آبادی و طاهریان (۲۰۲۲) موانع توسعه گردشگری استان سمنان را با اطلاعات حاصل از مصاحبه با خبرگان و تکنیک تحلیل مضمون بررسی کرده‌اند. آن‌ها، با قرار دادن این موانع در هشت دسته، موانع اجتماعی - فرهنگی را تأثیرگذارتر یافته‌اند.

تحقیقات انجام‌شده درباره موضوع در کربلا بیشتر حول آیین اربعین بوده یا به معرفی مکان‌های گردشگری در این استان پرداخته‌اند. از این‌رو، پرداختن به عوامل بازدارنده گردشگری در مقیاس استانی در کربلا خود کاری بدیع است که انجام شده است. تحلیل

1. Panel Data Regression Model
2. Comparison with the Reference Value and a Method of Calculating the Integral Indicator
3. Carpathian Region
4. Yunnan
5. Dickey-Fuller
6. Phillips-Perron

7. Strengths, Weaknesses, Opportunities, Threats (SWOT)

8. Kolmogorov-Smirnov

9. One Sample T-Test

10. AMOS

11. Structural Equation Modeling

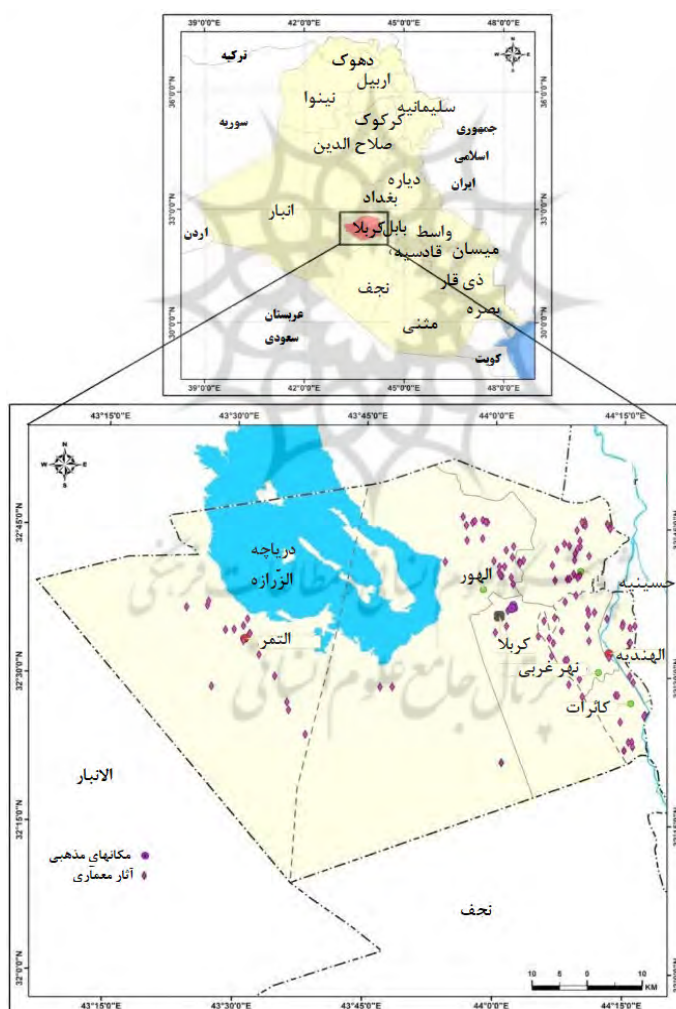

است. طبق قانون اساسی عراق، استان‌ها می‌توانند منطقه‌ای خودمختار تشکیل دهند. چهار استان اربیل^۱، سلیمانیه^۲، دهوک^۳ و حلبچه^۴ منطقه خودمختار کردستان را تشکیل می‌دهند. بغداد پرجمعیت‌ترین استان و بصره از قدیمی‌ترین استان‌های عراق هستند. دومین استان پرجمعیت نینوا^۵ است که در شمال غربی عراق قرار گرفته است. استان کربلا در مرکز کشور عراق قرار دارد. مساحت این استان ۵۵۶۰ کیلومتر مربع و جمعیت آن حدود ۱/۲ میلیون نفر است (Halabja Governorate, 2020). استانداری کربلا از هفت واحد اداری (ناحیه) و سه بخش کربلا، هندیه و عین التمر تشکیل شده است.

متغیرها است. تدوین مدل یکی از مهم‌ترین مراحل موجود در این مدل‌ها است و شامل فرمول‌بندی گزاره‌هایی درباره پارامترها نیز هست. پارامترها ضرایبی عددی هستند که رابطه بین سازه‌ها را توصیف می‌کنند. با تعیین پارامترها، یک جهت یا چند جهت بودن عوامل نیز تعیین می‌شود. در تدوین مدل، با ترسیم نمودار مسیر متغیرها و روابط علیتی بین آن‌ها مشخص می‌شوند (Kline, 2005).

محدوده مطالعاتی

محدوده مطالعاتی استان کربلا در کشور عراق است (شکل ۱). عراق متشکل از ۱۹ استان

شکل ۱: موقعیت استان کربلا در کشور عراق و اماکن گردشگری استان

1. Erbil
2. Sulaymaniyah
3. Duhok
4. Halabja
5. Ninawa

متأثر از سیستم مدیریتانه‌ای است. میانگین سالانه بارندگی استان کربلا در حدود ۷۷/۳ میلی‌متر است (Ministry of Planning, 2016). اقتصاد کربلا بر دو جزء اصلی استوار است: کشاورزی و گردشگری مذهبی (NCCI, 2015).

یافته‌ها

نام و شهرت سرزمین کربلا با واقعه عاشورا سال ۶۱ قمری آمیخته و پرواضح است که جایگاه گردشگری آن نیز نشئت گرفته از جذابیت مکان‌های گردشگری مذهبی باشد. در منابع، از بیش از ۱۹ مکان مذهبی مهم که مورد توجه گردشگران مذهبی قرار دارد و تنها از دریاچه الزازه به‌منزله مکان طبیعی جذب‌کننده گردشگر نام برده می‌شود (Hussein, 2016). طی سال‌های ۲۰۱۴ تا ۲۰۲۰ تعداد گردشگران استان کربلا از ۱/۲ میلیون نفر به بیش از ۳/۲ میلیون نفر رسیده است (UNWTO, 2021). یافته‌های حاصل از پیمایش به‌خوبی بر این موضوع دلالت دارد (جدول ۱). از میان تعداد فراوان مکان‌های جذاب برای گردشگران، ۱۱ مکان پرانگیزش برای نمونه آماری که در پاسخ به گویه «کدام یک از اماکن گردشگری استان کربلا بیشترین جذابیت را داشته که می‌تواند برای سفر گردشگری بعدی شما برانگیزاننده باشد؟» به شرح جدول ۱ بوده‌اند.

مرکز بخش کربلا شهر کربلا است. شهر کربلا از بدو تأسیس در سال ۶۱ هجری قمری، در اطراف حرم مطهر امام حسین و برادرش عباس (ع)، پس از جنگ غم‌انگیز «التف»^۱ شهرت فراوانی داشته است. مرکز منطقه قبلاً منطقه وسیعی در غرب فرات را اشغال کرده بود که به سمت بخش «المسیب»^۲ در شهر مقدس نجف امتداد دارد. بخش مرکز کربلا از شمال به ناحیه «دلیم»^۳ و از شمال به ناحیه «کاظمین» و از شرق به بخش «الهندیه» مربوط شده و از جنوب به استان نجف و از غرب به «صحرای شامیه»^۴ مربوط می‌شود. بیش از ۳۵ شهرداری کشاورزی^۵ به این منطقه وابسته هستند. استان کربلا در حاشیه بیابان غربی عراق واقع شده است و بیشتر زمین‌های آن ماسه‌ای و مسطح هستند. تنها حاشیه شرقی و شمال شرقی آن یعنی زمین‌های نزدیک به کرانه‌های فرات از رسوبات آبرفتی تشکیل شده است (Karbala Governorate Council, 2011: 79). آب‌وهوای استان در تابستان گرم و در زمستان سرد، در بهار معتدل و در قسمت شرقی آن نسبتاً معتدل است. بالاترین میانگین دما در ماه آگوست (۴۴/۰۹ درجه سانتی‌گراد) و کمترین آن در ماه ژانویه (۱/۴۴ درجه سانتی‌گراد) است. بارزترین ویژگی آب‌وهوایی استان، تفاوت زیاد دمای روزانه و سالانه، کمی بارش و نوسانات آن و میزان بالای تابش است. بارش بیشتر زمستان و بهار

جدول ۱: جذاب‌ترین مکان‌های گردشگری استان کربلا از نگاه نمونه آماری (درصد انتخاب)

کل	عراقی‌ها	اتباع کشورهای غیر عرب	اتباع کشورهای عربی	ایرانیان	
۲۸/۰۹	۲۶/۵۳	۲۳/۸۱	۲۵/۷۷	۳۲	آستان حسینی
۱۶/۴۸	۱۶/۳۳	۱۹/۰۵	۱۶/۴۹	۱۶	آستان عباسی
۱۲/۷۳	۱۴/۲۹	۱۴/۲۹	۱۱/۳۴	۱۳	تل زینیه
۱۱/۹۹	۱۰/۲۰	۹/۵۲	۱۳/۴۰	۱۲	مقام امام مهدی
۶/۷۴	۶/۱۲	۴/۷۶	۷/۲۲	۷	قلعه الخضر
۶/۳۷	۶/۱۲	۴/۷۶	۶/۱۹	۷	خیمه‌گاه حسینی
۶/۳۷	۸/۱۶	۴/۷۶	۶/۱۹	۶	آستان دوظفان
۵/۶۲	۶/۱۲	۹/۵۲	۵/۱۵	۵	چشمه علی (ع)
۵/۵۲	۲/۰۴	۴/۷۶	۶/۱۹	۶	قصر شمعون
۲/۶۴	۴/۰۸	۴/۷۶	۲/۰۶	۲	خان عطشان
۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	جمع

منبع: اطلاعات پیمایش، ۱۴۰۱

1. Al-Taff
2. Al-Musaiyab
3. Dulaim
4. Shamiyah
5. Agricultural Municipality

در میان اهداف سفر نیز زیارت، اصلی‌ترین هدف نسبت غالب از نمونه آماری در پیمایش بوده است (جدول ۲). براساس اطلاعات جدول، حتی در مواقع عادی سال، که پیمایش انجام شده، بیش از دوسوم گردشگران هدف زیارتی داشته و به عبارت دیگر گردشگر مذهبی بوده‌اند.

جدول ۲: اصلی‌ترین هدف گردشگران استان کربلا (درصد انتخاب)

کربلا	عراقی‌ها	اتباع کشورهای غیرعرب	اتباع کشورهای عربی	ایرانیان	
۷۶/۳۵	۶۸/۶۳	۱۰۰	۶۸/۰۹	۷۶/۲۴	زیارت مکان‌های مقدس
۱۰/۴۷	۷/۸۴	۰	۱۸/۰۹	۹/۹۰	سفر تفریحی
۵/۰۷	۷/۸۴	۰	۶/۳۸	۴/۹۵	دیدار خویشاوندان
۶/۰۸	۱۱/۷۶	۰	۵/۳۲	۶/۹۳	تجارت
۲/۰۳	۰	۰	۲/۱۳	۲/۹۸	سایر موارد
۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	جمع

منبع: اطلاعات پیمایش، ۱۴۰۱

سفر مکرر گردشگران به استان کربلا نیز دلالت بر جذابیت‌های گردشگری این سرزمین دارد. بنا به اطلاعات پیمایش، بیش از ۴۵ درصد گردشگران ۳ بار یا بیشتر، ۲۷/۷ درصد ۲ بار و ۲۷/۳ درصد یک بار برای سفر گردشگری در استان کربلا بوده‌اند. نتایج آزمون تی تک‌نمونه‌ای درخصوص ۳۹ عامل بازدارنده با استفاده از اطلاعات پیمایش به شرح جدول ۳ است.

جدول ۳: نتیجه آزمون تی تک‌نمونه‌ای برای عوامل بازدارنده گردشگری در استان کربلا با انطباق کمی ارزیابی‌های کیفی در دامنه ۱-۵ و با احتساب میانگین مفروض ۳

شماره	موانع	ایرانی	کشورهای عربی	کشورهای غیرعرب	عراقی	کل گردشگران
۱	نبود امنیت	۳/۱۰	۳/۲۷	۳/۳۰	۳/۴۶	۳/۲۲
۲	بی‌ثباتی اوضاع سیاسی داخلی عراق	۳/۳۷	۳/۲۷	۳/۰	۳/۵۸	۳/۳۹
۳	برخورد نامطلوب شهروندان عراقی با گردشگران	۳/۳۶	۳/۸۰	۳/۲۰	۳/۸۸	۳/۶۶
۴	هزینه بالای جابه‌جایی و سفر در داخل عراق	۳/۵۴	۳/۹۵	۴/۱۰	۴/۰۲	۳/۷۷
۵	هزینه‌های بالای اقامت	۳/۲۶	۴/۱۲	۴/۴۰	۳/۶۴	۳/۶۷
۶	نبود تنوع در جاذبه‌های گردشگری	۲/۳۸	۲/۳۶	۱/۷۵	۳/۹۲	۲/۶۸
	میانگین بعد اجتماعی	۳/۱۳	۳/۴۶	۳/۲۹	۳/۷۵	۳/۴۰
۷	مقررات دست‌وپاگیر اداری کشور عراق	۳/۵۷	۳/۶۸	۳/۵۵	مصدق ندارد	۳/۶۶
۸	ضعف مراکز اطلاع‌رسانی گردشگری در عراق	۳/۵۵	۳/۹۹	۴/۰۵	۳/۸۸	۳/۸۰
۹	تعداد محدود متخصص و راهنمایان حرفه‌ای	۳/۳۸	۳/۷۳	۳/۸۵	۴/۳۶	۳/۶۹

شماره	موانع	ایران	کشورهای عربی	کشورهای غیر عربی	عراقی	کل گردشگران
۱۰	ناهماهنگی میان دستگاه‌های مسئول در کشور عراق	۳/۵۰	۳/۵۲	۳/۳۵	مصادق ندارد	۳/۵۲
۱۱	نبود مقررات ثابت و روشن در کشور میزبان	۳/۶۳	۳/۸۳	۳/۶۵	مصادق ندارد	۳/۷۴
۱۲	دشواری‌های اخذ روادید و گذر از مرز	۳/۵۹	۳/۴۷	۳/۰۵	مصادق ندارد	۳/۵۹
۱۳	دشواری یا ممنوعیت ورود وسایل نقلیه شخصی خارجی به عراق	۳/۶۲	۳/۶۱	۳/۳۰	مصادق ندارد	۳/۶۳
۱۴	ضعف و روزآمد نبودن سیستم اداری کشور عراق	۳/۶۰	۳/۹۲	۳/۸۵	مصادق ندارد	۳/۷۰
میانگین بعد نهادی						
۱۵	ضعف سیستم خدمات مالی و پولی کشور میزبان	۳/۷۶	۴/۱۰	۳/۸۵	۳/۹۲	۳/۹۵
۱۶	ضعف خدمات ارتباطات دوربرد	۳/۶۶	۳/۸۸	۴/۲۰	۳/۴۰	۳/۶۶
۱۷	جاده‌های نایمن	۳/۵۸	۳/۸۲	۳/۹۵	۴/۰۴	۳/۷۳
۱۸	ظرفیت پایین ناوگان حمل و نقل کشور عراق	۳/۶۹	۳/۵۲	۳/۶۰	۴/۰۸	۳/۶۲
۱۹	ظرفیت ناکافی جاده‌ها	۳/۵۰	۳/۵۷	۳/۲۰	۳/۵۶	۳/۶۴
۲۰	ظرفیت ناکافی معابر و خیابان‌های درون شهری	۳/۵۳	۳/۶۶	۳/۷۰	۴/۱۶	۳/۷۰
۲۱	کیفیت پایین وسایل نقلیه در عراق	۳/۷۰	۳/۹۰	۳/۹۰	۴/۱۴	۳/۸۵
۲۲	تنوع نداشتن وسایل نقلیه در عراق	۳/۷۴	۳/۷۵	۳/۶۵	۳/۷۴	۳/۷۷
۲۳	ضعف زیرساخت‌های حمل و نقل هوایی در عراق و استان کربلا	۳/۸۲	۳/۵۷	۳/۴۰	۳/۶۸	۳/۷۵
۲۴	ضعف زیرساخت‌های حمل و نقل ریلی در عراق و استان کربلا	۳/۵۵	۳/۹۵	۴/۴۵	۳/۶۶	۳/۷۰
۲۵	زیرساخت‌های ضعیف آب و برق در عراق	۳/۴۵	۳/۵۷	۳/۷۰	۳/۹۲	۳/۶۰
میانگین بعد زیرساختی						
۲۶	کمبود امکانات و خدمات یا پایین بودن کیفیت آن‌ها در مبادی ورودی	۳/۵۲	۳/۸۹	۴/۱۰	مصادق ندارد	۳/۷۲
۲۷	ضعف خدمات و تعمیرات فنی خودرو در عراق و استان کربلا	۳/۵۲	۳/۵۵	۳/۷۰	۳/۶۴	۳/۵۴
۲۸	پایین بودن سطح بهداشت اماکن اقامتی	۳/۷۲	۳/۷۶	۳/۲۵	۴/۰۸	۳/۸۰
۲۹	نظافت و بهداشت پایین مراکز گردشگری	۳/۴۱	۳/۵۷	۳/۶۵	۳/۵۸	۳/۵۲
۳۰	کیفیت رفاهی پایین اماکن اقامتی	۳/۴۹	۳/۴۸	۳/۷۰	۳/۴۶	۳/۴۹
۳۱	کمبود اماکن اقامتی	۳/۴۱	۳/۵۹	۳/۶۰	۴/۳۲	۳/۶۵
۳۲	تنوع نداشتن اماکن اقامتی	۳/۳۱	۳/۵۵	۳/۵۰	۳/۶۲	۳/۵۳
۳۳	فاصله زیاد مراکز اقامتی و اماکن گردشگری	۳/۳۷	۳/۷۲	۳/۳۵	۳/۶۲	۳/۶۱

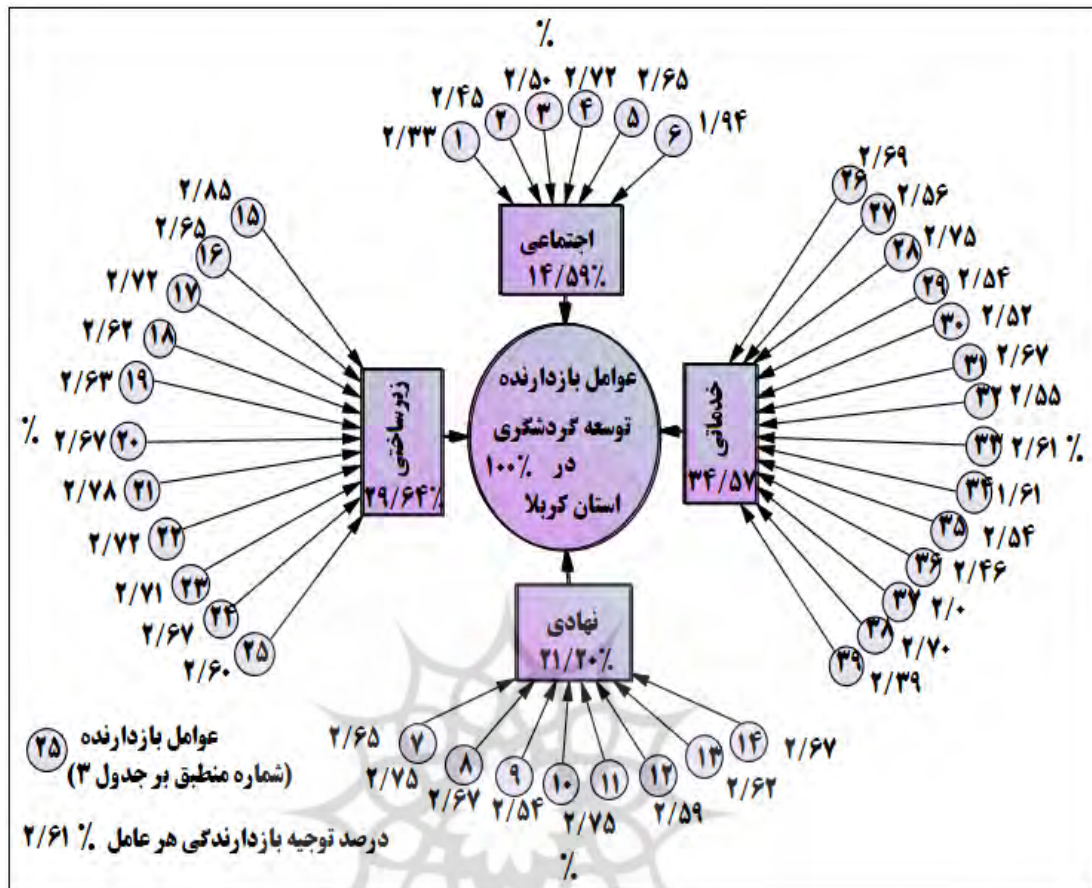
شماره	موانع	ایرانی	کشورهای عربی	کشورهای غیر عرب	عراقی	کل گردشگران
۳۴	پتانسیل بالای حوادث جوی غیر مترقبه و قابلیت ضعیف مواجهه با آنها	۱/۷۵	۱/۹۱	۲/۱۰	۳/۶۴	۲/۲۳
۳۵	گنجایش پایین برخی اماکن گردشگری	۳/۲۹	۳/۶۴	۴/۰	۳/۵۸	۳/۵۲
۳۶	عدم تجهیز مراکز جلب گردشگر به خدمات و امکانات لازم	۳/۳۱	۳/۳۹	۴/۰	۳/۶	۳/۴۱
۳۷	گنجایش نداشتن یا کیفیت پایین خدمات درمانی	۲/۳۹	۲/۵۱	۳/۶۰	۳/۶۶	۲/۷۷
۳۸	دسترسی نداشتن به مراکز درمانی در فاصله و زمان مطلوب	۳/۴۱	۳/۷۵	۳/۷۵	۴/۳۲	۳/۷۴
۳۹	قابلیت‌های ضعیف مراکز بازاری و گردشگری تجاری	۳/۲۰	۳/۴۹	۳/۹۵	۳/۷۴	۳/۳۰
	میانگین بعد خدماتی	۳/۲۲	۳/۴۱	۳/۶	۳/۷۶	۳/۴۲
	میانگین کل	۳/۴۰	۳/۵۹	۳/۶۲	۳/۸۰	۳/۵۵
	راهنما: سطح بازدارندگی	خیلی کم	کم	متوسط	زیاد	خیلی زیاد

منبع: اطلاعات پیمایش، ۱۴۰۱

بالای حوادث جوی پیش‌بینی نشده و قابلیت ضعیف مواجهه با آنها؛ نبود تنوع در جاذبه‌های گردشگری؛ گنجایش نداشتن یا کیفیت پایین خدمات درمانی؛ نبود امنیت؛ قابلیت‌های ضعیف مراکز بازاری و گردشگری تجاری؛ بی‌ثباتی اوضاع سیاسی داخلی عراق؛ عدم تجهیز مراکز جلب گردشگر به خدمات و امکانات لازم؛ برخورد نامطلوب شهروندان عراقی با گردشگران؛ کیفیت رفاهی پایین اماکن اقامتی و گنجایش پایین برخی اماکن گردشگری کمترین اثر بازدارندگی را در توسعه گردشگری استان کربلا داشته‌اند.

یافته‌های حاصل از نمودار مسیر معادلات ساختاری (شکل ۲) گویای آن است که عوامل خدماتی - رفاهی بیش از ۳۴ درصد از بازدارندگی توسعه گردشگری استان کربلا را تبیین می‌کنند. پس از زیرساخت‌ها، نقش عوامل خدماتی - رفاهی قابل توجه است، چنان‌که این عوامل حدود ۳۰ درصد در ممانعت از توسعه گردشگری عراق نقش دارند. سهم عوامل نهادی و اجتماعی نیز گرچه قابل توجه است، در مراتب بعدی قرار می‌گیرد.

با عنایت به میانگین مفروض در آزمون (۳)، میانگین واقعی کل شاخص‌ها، یعنی ۳/۵۵، بر قابلیت بازدارندگی زیاد عوامل شناسایی شده در توسعه گردشگری در استان کربلا دلالت داشته و رقم ۳/۷۲ گواه این است که شدت تأثیرگذاری عوامل بازدارندگی بیشتر مرتبط مشکلاتی است که به لحاظ زیرساخت‌ها در کشور عراق وجود دارد. از ۳۹ شاخص مورد بررسی، ۳۲ شاخص بازدارندگی در سطح زیاد و ۷ شاخص بازدارندگی سطح متوسط را نمایان ساخته‌اند. تعداد ۱۰ شاخص با بیشترین بازدارندگی به ترتیب ضعف سیستم خدمات مالی و پولی کشور میزبان؛ کیفیت پایین وسایل نقلیه در عراق؛ ضعف مراکز اطلاع‌رسانی گردشگری در عراق؛ پایین بودن سطح بهداشت اماکن اقامتی؛ هزینه بالای جابه‌جایی و سفر در داخل عراق؛ جاده‌های نایمن؛ تنوع نداشتن وسایل نقلیه در عراق؛ ضعف زیرساخت‌های حمل‌ونقل هوایی در عراق و استان کربلا؛ نبود مقررات ثابت و روشن در کشور میزبان؛ و دسترسی نداشتن به مراکز درمانی در فاصله و زمان مطلوب هستند. در مقابل، ۱۰ شاخص پتانسیل

شکل ۲: میزان تبیین هر عامل از نظر میزان ایفای نقش در بازدارندگی توسعه گردشگری براساس خروجی نرم‌افزار آموس

اما همگی آن را اصلی‌ترین عامل قلمداد نکرده‌اند. چنان‌که فتاحی و محمدی (۲۰۲۰)، طالقانی و همکاران (۲۰۱۴)، پروانه (۲۰۱۳)، کاتناواتیرا و همکاران (۲۰۱۵)، دوین و توآ (۲۰۲۱) و بیسواس (۲۰۱۹)، به‌مانند این مطالعه، این‌گونه نتیجه گرفته‌اند که عوامل زیرساختی و به‌ویژه حمل‌ونقل اصلی‌ترین عامل بازدارنده در توسعه گردشگری هستند. عبدالرضا علوان (۲۰۰۷) نیز در مطالعه دیگری درخصوص کشور عراق به نتیجه مشابهی رسیده است. درعین حال، در پاره‌ای از مطالعات در کشورهای توسعه‌نیافته، زیرساخت‌ها را عامل ثانویه دانسته یا دارای تأثیرگذاری قابل توجه ندانسته‌اند. چنان‌که جمتسا (۲۰۱۹) عوامل نهادی - مدیریتی را که در این تحقیق در درجه سوم اهمیت پس از زیرساخت‌ها و امکانات خدمت‌رسانی - رفاهی قرار دارند مهم‌ترین عامل بازدارنده تلقی کرده است. فونگ و همکاران (۲۰۲۰) زیرساخت‌ها را عامل سوم پس از حفاظت محیط زیست و ایمنی و امنیت دانسته و کمار و گرگ (۲۰۲۰) آن را عامل

نتیجه‌گیری

جاذبیت‌های مکان‌ها برای گردشگران تنها در صورتی می‌توانند موجب شکوفایی اقتصاد گردشگری و توسعه این فعالیت در آن مکان شوند که بستر و زمینه‌های فراهم‌آورنده رفاه، ایمنی، سلامت و آرامش روحی و روانی گردشگران فراهم باشد. شدت و ضعف عوامل اخیر، که از آن‌ها به‌منزله عوامل بازدارنده یاد شد، در رونق و رکود گردشگری تأثیرگذار هستند. در این پژوهش، ۳۹ عامل بازدارنده توسعه گردشگری استان کربلا شناسایی و دسته‌بندی و ارزیابی شدند. نتایج تحقیق نشان داد که، گرچه تمامی این عوامل اهمیت دارند و وجود هرکدام می‌تواند نقش بازدارندگی خود را ایفا کند، در منطقه مورد مطالعه، شدت تأثیرگذاری زیرساخت‌ها در بازدارندگی از توسعه گردشگری تا حدود زیادی بالاتر از عوامل دیگر است. مطالعاتی که در کشورهای درحال توسعه انجام شده تقریباً همه به نقش بازدارندگی زیرساخت‌ها پی برده‌اند،

ششم دانسته‌اند. بیدرام و همکاران (۲۰۱۴) و شالبافیان حسین‌آبادی و طاهریان (۲۰۲۲) نیز، بدون توجه به نقش زیرساخت‌ها و خدمات رفاهی، عامل فرهنگی را تأثیرگذارترین دانسته‌اند.

رفع موانع توسعه گردشگری در محدوده مطالعاتی، در درجه نخست، مستلزم برنامه‌ریزی و سرمایه‌گذاری در بهبود زیرساخت‌ها است، چنان‌که از ۸ عامل بازدارنده مرتبه اول، ۵ عامل از عوامل زیرساختی هستند. عمده گردشگران را اتباع کشورهای دیگر تشکیل می‌دهند که طبیعتاً شبکه بانکی و نظام پولی و گردش پول در کشور میزبان می‌تواند برای مسافران مشکل‌آفرین شود. با عنایت به تحریم نظام بانکی کشور ما و سهم بسیار بالای جمهوری اسلامی ایران در گردشگران استان کربلا، نقل و انتقال بین‌بانکی مشکلاتی فراهم آورده و در نتیجه نقش این عامل را برجسته ساخته است. ناوگان حمل و نقل عمومی هر کشور می‌تواند نقش مهمی در رفاه و ایمنی گردشگران داشته باشد. فرسودگی و روزآمد نبودن ناوگان و نداشتن سیستم‌های سرمایه‌ی متناسب با آب‌وهوای عراق سبب شده که شرایط رفاهی مورد انتظار برای گردشگران فراهم نشود. جاده‌ها در عراق کمتر چندانده هستند، علایم و نشانه‌های راهنمایی کافی را ندارند، پوشش آسفالت مناسبی ندارند و ایمنی جاده‌ها در تقاطع‌ها آن‌طور که شایسته است با ایجاد پل‌ها و زیرگذرها و مانند آن‌ها تأمین نشده است. به همین ترتیب، زیرساخت‌های حمل و نقل هوایی و فرودگاه‌ها در عراق ظرفیت لازم را برای پذیرش پروازها و ارائه خدمات فرودگاهی به‌ویژه در اوقات ویژه‌ی زبانی و زمان اوج سفرهای زیارتی ندارد. هرچند فاصله استان کربلا از بزرگ‌ترین فرودگاه عراق (فرودگاه بغداد) حدود ۱۰۰ کیلومتر بیشتر نیست. در استان کربلا، زیرساخت‌های حمل و نقل ریلی نیز که می‌توانست سفرهای ارزان، راحت و ایمن‌تر فراهم آورد توسعه‌ی درخور نداشته است. تفاوت‌های زبانی گردشگران با جامعه میزبان ایجاد می‌کند که مکان‌ها و مناطق گردشگری، به زبان‌های گوناگون، تابلوهای اطلاع‌رسانی داشته باشند. آنچه در کربلا مشهود است نبود علایم راهنمایی‌کننده و هشداردهنده کافی و مناسب حتی به زبان رسمی این کشور است. از این رو، گردشگران از این جنبه ابراز نارضایتی کرده‌اند. بهداشت امر خطیری در سفر است که مستقیماً سلامت گردشگر را تحت تأثیر قرار می‌دهد. حفظ سلامتی در سفر از هر چیزی بااهمیت‌تر است و بالطبع هر گردشگری، متناسب با فرهنگ و سبک زندگی خود، به درجات گوناگون، به آن واکنش نشان می‌دهد. در کشور عراق و از

آن جمله استان مورد مطالعه، سطح بهداشت مخصوصاً در محافل عمومی و مراکز پذیرایی و عرضه مواد غذایی بسیار پایین است و خطر آلودگی با آب و غذا و محیط گردشگران را تهدید می‌کند. برخلاف آنچه در اذهان عمومی وجود دارد، این مطالعه نشان داد که مسائل امنیتی در رده‌های آخر تأثیرگذاری در توسعه نیافتگی گردشگری در عراق تلقی شده است. دیرزمانی، سرزمین عراق جولانگاه گروه‌های تروریستی و عرصه انفجار، ترور و کشتار بوده است، اما در زمان اجرای پیمایش، در زمستان ۱۴۰۱، گردشگران تلقی منفی از ناامنی در استان کربلا نداشته و این عامل را عاملی تأثیرگذار در سفر خود ارزیابی نکرده‌اند. می‌توان نتیجه گرفت که به‌منظور رفع موانع توسعه گردشگری در استان کربلا در درجه نخست بایستی به توسعه و بهبود زیرساخت‌های حمل و نقلی عراق از جمله ایمن‌سازی راه‌ها، افزایش ظرفیت جاده‌ها برای مواقع اوج گردشگری، توسعه آزادراه‌ها، نوسازی و کفایت بخشی ناوگان حمل و نقل عمومی، توسعه حمل و نقل ریلی و هوایی مبادرت کرد. و پس از آن به موضوع بهداشت و درمان توجه کرد. بهبود وضع بهداشت در عراق پیش از هر چیز نیازمند اجرای برنامه‌های فرهنگی و آموزش شهروندان است؛ چراکه سبک زندگی شهروندان اصولاً با بهداشت چندان قرین نیست. در تکمیل برنامه‌های فرهنگی اقدامات کنترلی دستگاه‌های مسئول بر مراکز توزیع، کسبه و بازارها الزامی است. بهداشت عمومی هنوز در سرزمین عراق نهادینه نشده است. کیفیت بخشی مراکز اقامتی و خدمات گردشگری موضوعی بازارمنا است. سوده‌های قابل ملاحظه حاصل شده از گردشگری، در صورت اطمینان از پایداری این فعالیت، بی‌تردید سرمایه‌ها و سرمایه‌گذاران داخلی و خارجی را به سمت و سوی آن متوجه خواهد کرد و انگیزه‌هایی قوی در احداث و توسعه هتل‌ها و مراکز اقامتی، پذیرایی و بازاری، راه‌اندازی توره‌های گردشگری تجهیز شده و مانند آن در نزد بخش خصوصی وجود دارد. اما ضرورت دارد که بسترهای قانونی فراهم شود و از پشتیبانی‌های اداری لازم دریغ نشود.

به دلیل نداشتن سری‌های زمانی از داده‌های اسنادی و کاستی فراوانی که از نظر دسترسی به آمار و اطلاعات وجود داشته، امکان تطابق یافته‌های این تحقیق که به کمک داده‌های ذهنی انجام شده با ارزیابی‌هایی که مبتنی بر داده‌های عینی باشند فراهم نشد. در صورت استمرار ثبات سیاسی در عراق، بی‌گمان چنین داده‌ها و اطلاعاتی در آینده در دسترس خواهند بود و از این رو پیشنهاد می‌شود، با سنجش و

کلیه الإدارة والاقتصاد - جامعة كربلاء. <http://fcds.com/mag/issue-3-13.html>

فتاحی، کارن و محمدی، اسفندیار (۱۳۹۹). شناسایی موانع گردشگری روستای هدف گردشگری حیدرآباد سیوان. جغرافیا و توسعه، ۱۸(۵۹)، ۲۱۱-۲۲۶. <https://doi.org/10.22111/gdij.2020.5472>

مجلس محافظة كربلاء (۲۰۱۱). اراتيجية التنمية عن ابراهيم ارجح كاظم الدفاعي، التخصیصات الاستثمارية فی ظل الواقع التنموي لمحافظة كربلاء، رسالة ماجستير (غير منشورة)، معهد التخطيط الحضري والاقليمي بجامعة بغداد، نيسان.

ناجی البغدادي، عبدالصاحب و جواد الربيعی، أمير كامل (۲۰۱۶). البيئية في محافظة كربلاء المقدسة وأثرها في التنمية المكانية. مجلة جامعه بابل، العلوم الانسانية، المجلد ۲۴، اعداد ۱. وزارة التخطيط (۲۰۱۶). المجموعة الاحصائية لمحافظة كربلاء ۲۰۰۵، مايس ۲۰۰۶، جدول ۱ هيئة الانواء الجوية لمحافظة كربلاء.

شالبايان حسين آبادي، علي اصغر و طاهريان، پريسا (۱۴۰۱). شناسایی محرکها و موانع توسعه گردشگری تجربه محور در اقامتگاههای بومگردی استان سمنان. مجلة گردشگری شهري، ۹(۳)، ۲۹-۱۵. <https://doi.org/10.22059/jut.2021.318634.880>

منابع

Abdul-Reza Alwan, N. (2007). the holy city of Karbala and the possibility of promoting the level of religious tourism in it (a field study). *Journal of Administration and Economics*, No.66. [In Arabic]

Ahmed Khalaf, S. (2020). The cartographic representation of the religious tourism movement in Iraq. *Studies of the Social and Human Sciences*, 47(2), Appendix 1, 407-429. [In Arabic]

قياس شاخصهای مربوط به زیرساختها، بسترها و عوامل زمینه ساز رونق گردشگری با استانداردهای موجود، موانع و عوامل بازدارنده توسعه گردشگری به این روش نیز ارزیابی و مرتبه بندی شوند.

منابع فارسی و عربی که معادل لاتین آنها در فهرست منابع آمده است

احمد خلف، صبحی (۲۰۲۰). التمثيل الكارتوگرافيا لحركة السياحة الدينية في العراق. دراسايه العلوم والاجتماعية، الإنسانية، ۴۷ (عدد ۲، ملحق ۱)، ۴۰۷-۴۲۹.

حسن علی، احمد (۲۰۱۸). نحو استراتيجیة لتطوير السياحة العراقية. بغداد: مركز البيان للدراسات والتخطيط.

حسین، حنان (۲۰۱۶). التوجهات المستقبلية لتنمية السياحة الدينية في مدينة كربلاء. السبط؛ مجلة علمیه فصلیه محکمه، العدد: ثالث، السنه: ثانيه. <https://doi.org/10.52790/2239-002-003-001>

سالم دلی، شذی (۲۰۱۹). مقومات التنمية السياحية وأثرها في تحقيق التنوع الاقتصادي في العراق (السياحة الدينية امودجا). الجملة العراقية للعلوم الاقتصادية/السنة السابعة عشرة/ العدد الثاني و الستون. <https://doi.org/10.31272/IJES.2019.62.4>

عبدالرضا علوان، نوفل (۲۰۰۷). مدينة كربلا المقدسه و امكانيه النهوض بمستوى السياحة الدينية فيها (دراسه ميدانيه). مجلة الاداره والاقتصاد، العدد السادس و الستون.

علي الانصاري، رنوف محمد (۲۰۱۸). القطاع السياحي في العراق الواقع والطموح. الهيئة الاستشارية العراقية للإعمار والتطوير. <https://annabaa.org/arabic/development/17034>

علي الجنابي، عبدالزهرة و ماجد شافي، احمد (۲۰۱۹). خصائص الحركة السياحيه في قضاء الهاشميه. مجلة جامعه بابل للعلوم الإنسانية، ۲۷(۲)، ۲۹۹-۳۲۱.

علي الزويني، محمد حسن (۲۰۱۸). واقع وآفاق السياحة الدينية في محافظة كربلاء. تمت مناقشتها في

- tourism studied; regions of Kashan tourist. *Singaporean Journal of Bussiness Economics and Managemet Studies*, 3(2), 144-136.
- Biswas, C. (2019). Investigating barriers in tourism development: The case of Bangladesh. *International Journal of Economics, Commerce and Management United Kingdom*, 8(2), 654-663.
- Buhalis, D. (2000). Marketing the competitive destination of the future. *Tourism Management*, 21(1), 97-116. [https://doi.org.10.1016/S0261-5177\(99\)00095-3](https://doi.org.10.1016/S0261-5177(99)00095-3)
- Buhalis, D., & Law, R. (2008). Progress in information technology and tourism management: 20 years on and 10 years after the Internet—The state of eTourism research. *Tourism Management*, 29(4), 609-623. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2008.01.005>
- Chen, Q. (2023). The impact of economic and environmental factors and tourism policies on the sustainability of tourism growth in China: evidence using novel NARDL model. *Environ Sci Pollut Res*, 30, 19326-19341. <https://doi.org/10.1007/s11356-022-22925>
- Duyen, D. T. T., & Thoa, L. M. (2021). Factors affecting tourism development: A case study of Southern Red River Delta, Vietnam. *Journal of Business and Management Sciences*, 9(1). <https://doi.org.10.12691/jbms-9-1-4>
- Fan, R., & Cheng, H. (2022). Research on the development opportunities and restrictive factors of tourism industry in Yunnan Ethnic Areas in the post-epidemic era. *Proceedings of the 2022 7th International Conference on Social Sciences and Economic Development (ICSSSED 2022)*. <https://doi.org.10.2991/aebmr.k.220405.133>
- Ali Al-Janabi, A. Z., & Majid Shafi, A. (2019). Characteristics of the tourism movement in the Hashemite district. *Journal of the University of Babylon for Human Sciences*, 27(2), 321-299. [In Arabic]
- Ali Ansari, R. M. (2018). *The tourism sector in Iraq, reality and ambition*. Iraqi advisory body for reconstruction and development. <https://annabaa.org/arabic/development/17034> [In Arabic]
- Ali Azzavini, M. H. (2018). The reality and prospects of religious tourism in Karbala Governorate. MS. Thesis, College of Management and Economics—University of Karbala. <http://fcds.com/mag/issue-3-13.html> [In Arabic]
- Allawi, A. H. (2022). Towards smart trends for tourism development and its role in the place sustainability (Karbala Region, a Case Study). *International Journal of Sustainable Development and Planning*, 17(3), 931-939.
- Al-Suraifi. N. T. F., & Swadi, M. T. (2022). Religious tourism, economic development, and sustainable tourism development: A case of Iraq. *International Journal of Multidisciplinary Research and Publications (IJMRAP)*, 5(2), 211-219.
- Al-Tarawneh, H. A. (2012). The main factors beyond decision making. *Journal of Management Research*, 4(1), 1-23.
- Androniceanu, A., & Tvaronaviciene, A. (2019). Developing a holistic system for social assistance services based on effective and sustainable partnerships. *Administratie si Management Public*, 33, 103-18. <http://doi.org.10.24818/amp/2019.33-06>
- Bidram, R., Shahtalebi, B., & Sharifi, S. (2014). Study of obstaclets to development of

- Pearson Education Limited
- Jahan, N., & Rahman, S. (2016). Identifying the key factors influencing sustainable tourism in Bangladesh: A quantitative analysis. *Asia Tourism Forum 2016 - The 12th Biennial Conference of Hospitality and Tourism Industry in Asia* (ATF-16): 0468-0473.
- Kantawateera, K., Naipinit, A., Sakolnakorn, T. P. N., & Kroeksakul, P. (2015). Tourist transportation problems and guidelines for developing the tourism industry in Khon Kaen, Thailand. *Asian Social Science*, 11(2), 89-95. <https://doi.org.10.5539/ass.v11n2p89>
- Karbala Governorate Council (2011). Development Strategy on: Ibrahim Argajah Kazem Al-Daffi, Investment Allocations in Light of the Development Reality of Karbala Governorate. *Master Thesis (unpublished), Institute of Urban and Regional Planning, University of Baghdad, April*. [In Arabic]
- Kline, R. B. (2005). *Principles and practice of structural equation modeling*. New York, The Guilford Press.
- Kumar, J., & Garg, A. (2020). Investigating the factors affecting tourism development in Victoria Falls, Zimbabwe. In: Sharma et al., *Sustainable destination branding and marketing strategies for tourism development*. CAB International 2020. UK.
- Mill, R. C., & Morrison, A. M. (1992). *The Tourism System: An Introductory Text*, Englewood Cliffs, New York, Prentice-Hall. [https://doi.org.10.1016/0261-5177\(86\)90044-0](https://doi.org.10.1016/0261-5177(86)90044-0)
- Mim, M. K., Hasan, M. M., Hossain, A., & Khan, M. Y. H. (2022). An examination of factors affecting tourists' destination choice: empirical evidence from Bangladesh. *Socio-Economic Challenges*, 6(3), 48-61. [https://doi.org.10.21272/sec.6\(3\).48-61.2022](https://doi.org.10.21272/sec.6(3).48-61.2022)
- Fathi, K., & Mohammadi, E. (2020). Identification of tourist attraction obstacles in the tourism destination of Hedarabad Siwan. *Geography and Development*, 18(59), 211-226. <https://doi.org.10.22111/gdij.2020.5472> [In Persian]
- Ganesh, A., & Chockalingam, M. (2010). Problems encountered by tourists. *Business and Economic Horizons*, 3(3), 68-72.
- Gemtesa, T. (2019). Assessment of factors affecting tourism development and its prospects in Hawassa City, South Ethiopia. *MA thesis in hospitality management. School of Hotel and Tourism Management. Hawassa University. Etiopia*.
- Ghaderi, Z., Saboori, B., & Khoshkam, M. (2017). Does security matter in tourism demand? *Current Issues in Tourism*, 20(6), 552-565. <https://doi.org.10.1080/13683500.2016.1161603>
- Halabja Governorate (2020). Statistics from Iraq: "KRG order turning Halabja into province sets off street celebrations".
- Hassan Ali, A. (2018). *Toward a strategy for the development of Iraqi tourism*. Baghdad: Al-Bayan Center for Planning and Studies. [In Arabic]
- Hussein, H. (2016). Future directions for the development of religious tourism in the city of Karbala. *Assebt; A quarterly peer-reviewed scientific journal*, 2(3). <https://doi.org.10.52790/2239-002-003-001> [In Arabic]
- Herasymenko, V. (2016). *Estimation of tourist and recreational potential of the region*. Odesa: ONEU.
- Holloway, C., Humphreys, C., & Davidson, R. (2009). *The business of tourism. 8th edition*. Essex, Pearson Education Limited. Sex,

- development and its impact on achieving economic diversification in Iraq (religious tourism as a model). *The Iraqi Journal of Economic Sciences*, 7(2). <https://doi.org/10.31272/IJES.2019.62.4> [In Arabic]
- Shabardina, Y. (2011). Recreational potential as a component of productive forces of regional economic space. Ph.D. thesis, Chernihiv State Technological University, Chernihiv, Ukraine.
- Shalbafian Hosseinabadi, A. A., & Taherian, P. (2022). Identifying drivers and obstacles for the development of experience-oriented tourism in the eco-residences of Semnan province. *Journal of Urban Tourism*, 9(3), 15-29. <https://doi.org/10.22059/jut.2021.318634.880> [In Persian]
- Shpak, N., Oksana, M. K., Maryana, G., & Włodzimierz, S. (2021). Simulation of the influence of external factors on the level of use of the regional tourism potential: A practical aspect. *Administrative Sciences*, 11, 85. <https://doi.org/10.3390/admsci1103008>
- Taleghani, G. R., Ghafary, A., Asgharpour, S. E., & Bekiai, M. (2014). An investigation of the barriers related to tourism industry development in Iran. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 120, 772-778. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2014.02.161>
- Terebukh, A., & Oleksandr, M. (2016). Assessment of tourism potential. *Actual Problems of Economy*, 7, 335-43. <http://dx.doi.org/10.3390/admsci11030085>
- The Central Statistical Organization (CSOTE) (2019). Tourism Expenditure Survey, 2019.
- Tuan, V. K., & Rajagopal, P. (2019). *Analyzing factors affecting tourism sustainable* Ministry of Planning (2016). Statistical Collection of Karbala Governorate 2005, May 2006, Table 1. The Meteorological Authority of Karbala Governorate. [In Arabic]
- Naji Al-Baghdadi, A. S., & Jawad Al-Rubaie, A. K. (2016). Environment in the holy city of Karbala and its impact on spatial development. *Babylon University Journal, Human Sciences*, 24(1). [In Arabic]
- NGO Coordination Committee for Iraq (NCCI) (2015). *Karbala governorate profile*. Retrieved 01/25/2023 from: <https://www.ncciraq.org/en/>
- Obias, M. S., Albdairi, A. T. H., & Awdaa, A. A. (2021). The impact of community tourism on the community of the holy city of karbala from the viewpoint of professors and students of the faculty of tourism sciences/karbala university. *Ilkogretim Online-Elementary Education Online*, 20(4), 550-557. <https://doi.org/10.17051/ilkonline.2021.04.59>
- Parvaneh, P. C. (2013). Identify and rank barriers to tourism development. *Research Journal of Environmental and Earth Sciences*, 5(7), 350-358.
- Phuong, N. T. M., Song, N. V., & Quang, T. X. (2020). Factors affecting community-based tourism development and environmental protection. *Journal of Practical Study in Vietnam Environmental Protection*, 11, 124-151. <https://doi.org/10.4236/jep.2020.112009>
- Salim, S., Munir, E., & Jamal, M. (2021). *Iraq's tourism sector: An outlook on the current status, challenges, startup, scene, and the role of ICT*. KAPITA's Research Team.
- Salim Daly, S. (2019). Elements of tourism

United Nations World Tourism Organization (UNWTO) (2021). *Statistics of tourism*. <https://www.unwto.org>

WTTC (2021). *Global economic impact & trends 2020 and travel & tourism: Economic Impact 2021-Global Economic Impact & Trends 2021*.

development toward Vietnam in the new era. *European Journal of Business and Innovation Research*, 7(1), 30-42.

United Nations World Tourism Organization (UNWTO) (2008). *Glossary of tourism terms*. <https://www.unwto.org>

